Pamiętnik Literacki 2011, 1, s. 262-265

Literatura polska wobec doświadczenia nowoczesności

Rec. : Maria Delaperrière, La littérature polonaise à l'épreuve de la modernité. Paris 2008.

Tomasz Wójcik

TOMASZ WÓJCIK
(Uniwersytet Warszawski)

LITERATURA POLSKA WOBEC DOŚWIADCZENIA NOWOCZESNOŚCI

Maria Delaperrière, LA LITTÉRATURE POLONAISE À L'ÉPREUVE DE LA MODERNITÉ. Paris 2008. Institut d'études slaves, ss. 472.

Wielki słownik francusko-polski wskazuje dwa podstawowe znaczenia słowa „*l'épreuve*"[1]: 'doświadczenie' i 'próba'. Nie są to jednak – także w języku polskim – ścisłe synonimy. Słowo „*l'épreuve*", które wydaje się bliższe „próbie" niż „doświadczeniu", otwiera przy

[1] Hasło w: *Wielki słownik francusko-polski*. Red. J. Dobrzyński, I. Kaczuba, B. Frosztęga. T. 1. Warszawa 1983, s. 601.

tym pewien określony obszar skojarzeń. Wyznaczają go w słowniku przymiotniki, które łączą się z tym słowem („trudny", „ciężki"), zwroty, które oddają jego sens („wystawić na próbę", „narazić na coś", „być w niebezpieczeństwie"), czy wreszcie przytoczone synonimy („trud", „niebezpieczeństwo", „cierpienie", „nieszczęście").

Ten leksykalny komentarz wydaje się konieczny, by prawidłowo odczytać tytuł – i zrozumieć w ten sposób intencję autorki książki. Przedmiotem obszernego zbioru studiów Marii Delaperrière jest literatura polska XIX i XX wieku. Perspektywę jej opisu określa drugie kluczowe słowo tytułu: „nowoczesność". Historia literatury ostatnich dwóch stuleci zostaje opowiedziana jako historia literatury poddanej trudnej próbie nowoczesności, literatury wystawionej na tę niełatwą próbę. We wprowadzeniu autorka trafnie zwraca uwagę, że doświadczenie (a raczej doświadczanie) nowoczesności nie było w Polsce wyłącznie debatą intelektualną czy dyskusją artystyczną. Nie tylko literatura (czy nawet szerzej: sztuka) była mu systematycznie i intensywnie poddawana – na tę próbę została wystawiona cała kultura polska ostatnich 200 lat (w szczególności wieku XX), wszystkie formy życia indywidualnego i zbiorowego. W przekonaniu autorki jej źródłem była przez cały ten czas kultura Europy zachodniej: to stamtąd docierała do Polski nie tylko nowoczesna myśl (idee światopoglądowe, koncepcje artystyczne), ale również formy nowoczesnego życia. Kultura polska – zamknięta w swoich specyficznych uwarunkowaniach i niepowtarzalnych właściwościach – chciała/musiała/próbowała otworzyć się na nowoczesność i na swój sposób z nią uporać. Może właśnie dlatego – jak dowodzi tom Delaperrière – kształtujące zachodnioeuropejską nowoczesność paradoksy, aporie i sprzeczności nabrały w polskich realiach kulturowych szczególnego (i niejednokrotnie jeszcze bardziej dramatycznego) wyrazu.

To właśnie pojęcie nowoczesności, a nie modernizmu jest kluczem do opisu literatury XIX i XX wieku. Koncepcja wielkiego modernizmu w literaturze (kulturze) polskiej wydaje się już dzisiaj mocno ugruntowana i istotnie uzasadniona. Horyzont czasowy książki Delaperrière jest jednak nieporównanie szerszy: obejmuje nie tylko literaturę XX wieku (choć to jej poświęca autorka najwięcej miejsca), ale również wybrane zjawiska literatury romantycznej. Tom projektuje zatem – by tak rzec – wielką całość: od twórczości Mickiewicza po naznaczoną już świadomością postmodernistyczną literaturę lat dziewięćdziesiątych minionego stulecia. Całość nowoczesną, którą otwiera emigracyjne doświadczenie wielkich romantyków. To właśnie oni – jak przekonująco przypomina autorka – znaleźli się w szczególnej sytuacji: wobec spektaklu paryskiego, tzn. nowoczesnego życia, w którym tak naprawdę nie mogli w pełni uczestniczyć.

Zasadność umieszczenia polskiego romantyzmu w horyzoncie nowoczesności może skądinąd budzić pewien niepokój (bo przecież to epoka – by rzec najkrócej – chronologicznie usytuowana przed wystąpieniem Baudelaire'a, choć już Norwid był jego dokładnym rówieśnikiem). Dlatego – uprzedzając niejako te wątpliwości – Delaperrière poddaje romantyzm istotnej i interesującej rewizji, ujawniając różnie rozumianą uniwersalność (a więc także nowoczesność) polskiej literatury romantycznej (nowoczesna świadomość Historii, antynomia indywidualizmu i kolektywizmu, ironia jako wzorzec nowoczesnej poetyki). W ogóle uważna lektura tomu uświadamia długie trwanie (nie zawsze nawet dosłownie nazwane) pewnych nowoczesnych wątków problemowych i postaw światopoglądowych polskich pisarzy wobec nowoczesności. Przykładowo, właściwe romantykom – może zwłaszcza Norwidowi – przerażenie i fascynacja epoką nowoczesną znajdują dopełnienie w katastroficznym i progresywistycznym nastawieniu XX-wiecznej awangardy. Niektóre szkice ukierunkowuje po prostu zagadnienie tradycji – choćby te, których przedmiotem jest kwestia wykorzenienia zapisana w prozie Myśliwskiego, problem funkcjonowania dziedzictwa romantycznego w twórczości Miłosza czy odczytanie *Ferdydurke* jako parodii tradycyjnego wzorca „*Bildungsroman*".

Opis literatury polskiej organizują w książce Delaperrière kluczowe pojęcia i katego-

rie nowoczesności, naznaczone zwykle świadomością mniej lub bardziej głębokiego kryzysu. Trzeba wskazać trzy zasadnicze kierunki refleksji autorki, wyrażające się konsekwentnie w poszczególnych studiach tomu. Należy do nich problem Historii, problem podmiotu (Autora, tożsamości, Innego) oraz problem języka (*mimesis*, literackiej reprezentacji, emblematycznych dla literatury nowoczesnej i nowoczesnego myślenia kategorii estetycznych, takich jak ironia czy fragment). To właśnie skomplikowane perypetie tych pojęć i kategorii w literaturze polskiej ostatnich dwóch stuleci – ich niejednokrotnie głęboko kryzysowa sytuacja – stają się obszarem wnikliwych i inspirujących dociekań Delaperrière. Jak dowodzą kolejne studia tomu, kryzys dotyka przede wszystkim kategorii podmiotu (Autora) i *mimesis* (czy szerzej: literackiej reprezentacji tzw. rzeczywistości, reprezentacji coraz bardziej naznaczonej poczuciem kłopotliwości i iluzoryczności).

Konkretny przedmiot tych dociekań bywa w książce określany bardzo różnie. Składające się na nią szkice mają bowiem zróżnicowany zakres. Niektóre są poświęcone pewnym ogólnym – i zupełnie fundamentalnym – zagadnieniom literatury XIX i XX wieku. Należą do nich: paradoksy i antynomie historycznego modernizmu lat 1890–1918, kwestia niewyrażalności i sytuacja podmiotu w XX-wiecznej poezji, stawiająca pytanie o fikcję i autentyczność „literatura świadectwa" związana z doświadczeniem drugiej wojny światowej, różne style i strategie gry z Historią w prozie drugiej połowy poprzedniego stulecia czy poszukiwanie tożsamości Autora w literaturze współczesnej. A także problemy bardziej szczegółowe (chociażby takie, jak „barokowa" terapia poezji po roku 1956 czy idiom tzw. liryki kobiecej). Inne studia koncentrują się na omówieniu twórczości wybranych – nieodmiennie wybitnych – pisarzy ostatnich 200 lat: od Mickiewicza do Przybosia, Białoszewskiego, Grochowiaka, Herberta, Herlinga-Grudzińskiego, Gombrowicza, Myśliwskiego, Miłosza, Andrzejewskiego, Brandysa, Kuśniewicza. Niektóre szkice mają charakter analityczny (interpretacja jednego z sonetów krymskich, *Fantazego* czy *Trans-Atlantyku*).

Wyróżnia się wreszcie obszerna sekwencja studiów, które stanowią porównania twórczości pisarzy oraz paralele wybranych zjawisk polskich i francuskich, co nadaje książce rys wyraźnie komparatystyczny (Mickiewicz i Hugo, Słowacki i Musset, Norwid i Baudelaire, Mallarmé i Leśmian, Gombrowicz i Genet, XX-wieczna awangarda polska i francuska). Tego rodzaju postępowanie badawcze służy odkrywaniu istotnej wspólnoty myśli oraz literatury pomimo odmienności warunków historycznych i kulturowych. Zdaniem autorki, potwierdzają ją w szczególności wyjątkowo ścisłe i szerokie związki polskiej awangardy poetyckiej z awangardą francuską pierwszych dekad XX wieku. Zresztą ta metoda porównawcza jest – by tak rzec – wszechobecna: jej wykorzystanie zaznacza się właściwie we wszystkich studiach tomu. Literatura (kultura) polska jest bowiem nieustannie konfrontowana z szeroko rozumianą literaturą (kulturą) europejską, zwłaszcza francuską.

Przywołanie uniwersalnych kategorii nowoczesności oraz uruchomienie perspektywy komparatystycznej pozwoliło w pełni zrealizować poznawczy zamysł książki: opisać, jak literatura czy ogólniej – kultura polska (po)radziła sobie z wyzwaniami nowoczesności, z jej myślą i doświadczeniem. Więcej, umożliwiło rozpoznanie całej złożonej niejednoznaczności jej polskiej wersji. Z jednej bowiem strony, Delaperrière ujawniła osobność tej wersji na tle nowoczesności krajów zachodniej Europy (szczególnie Francji), jej specyfikę wynikającą przede wszystkim z odmiennych realiów historycznych i odrębnych uwarunkowań kulturowych. Zrekonstruowała, jak w literaturze polskiej rozwijała się nowoczesna myśl oraz jak w oryginalny sposób torowała sobie drogę w porównaniu z kulturą zachodnioeuropejską. W tym sensie polski model nowoczesności (charakteryzujące go napięcia i opozycje, pytania i niepokoje) może być – jak przekonująco twierdzi autorka – paradygmatyczny dla wzorców nowoczesności właściwych krajom Europy środkowej. Z drugiej natomiast strony, Delaperrière odsłoniła rozliczne współbrzmienia polskiej nowoczesności z jej źródłowym wzorem zachodnioeuropejskim, wspólnotową i integralną przynależność nowoczesnej literatury (kultury) polskiej do nowoczesnej literatury (kultury) europejskiej.

Ironia romantyków, rozterki historycznego modernizmu, przygoda awangardy, wielorakie i głębokie niepokoje literatury XX wieku (zapisane w niej skomplikowane dialogi z Historią, przykłady literackiej reprezentacji najbardziej dramatycznych doświadczeń historycznych, zmagania z kwestią podmiotu, problem zdobywania utraconej tożsamości i poszukiwania „uśmierconego" Autora, kłopoty z wyrażalnością widoczne w uprawianiu poetyki fragmentu i milczenia) – te wszystkie zagadnienia literatura polska ostatnich dwóch stuleci dzieliła na swój sposób z literaturą europejską. Różna bywała tylko ich chronologia i intensywność – i odmienne, z natury rzeczy, formy wyrazu.

Maria Delaperrière zastrzega we wprowadzeniu, że książka *La littérature polonaise à l'épreuve de la modernité* nie jest prawdziwą i wyczerpującą historią literatury polskiej XIX i XX wieku, że nie może zastąpić takiej historii, ponieważ pomija pewne zjawiska i pewnych pisarzy, którzy zasługują na nieporównanie wnikliwszą uwagę (np. dwóch „muszkieterów" literatury międzywojennej: Witkacego i Schulza). Trudno się z tą myślą nie zgodzić. Ale przecież omawiany zbiór studiów jest jednocześnie ważną panoramą literatury polskiej ostatnich 200 lat. Panoramą, która dla francuskiego czytelnika może stać się w istocie syntetycznym podręcznikiem tej literatury. Podręcznikiem jednak szczególnym i nietypowym: bo przy całym niewątpliwym bogactwie informacyjnym nie dążącym do faktograficznej kompletności – niejednokrotnie przecież dość jałowej pod względem poznawczym, poza tym trudno przyswajalnej dla mniej zorientowanego czytelnika – cudzoziemca, lecz wyznaczającym (w konsekwentnie określonej porównawczej perspektywie nowoczesności) zasadnicze linie i kierunki przemian literatury polskiej XIX i XX wieku. Podręcznikiem w pełni autorskim. Po prostu znakomitym.

Abstract

TOMASZ WÓJCIK
(University of Warsaw)

POLISH LITERATURE AGAINST THE EXPERIENCE OF MODERNITY

The theme of Maria Delaperrière's book is Polish 19th and 20th c. literature viewed from the perspective of modernity experience. The seminal lines and directions of changes of the literature in question are considered here in contrast with the phenomena of European (mainly French) culture.